

Orașul Chișineu-Criș

dr. Eugen Gagea

Stema orașului Chișineu-Criș se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, tăiat de o fascie undată, de argint, despicat în șef. În primul cartier, pe câmp albastru, o biserică de aur văzută din față, cu două abside laterale poligonale, cu o poartă închisă, o turlă cu trei ferestre, cea de jos dreptunghiulară iar cele două de sus semicirculare, interpușe de un acoperiș piramidal cu bulb turtit și terminată cu o cruce. În al doilea cartier, pe câmp roșu, o roată de aur alcătuită dintr-o jumătate de roată dințată industrială la dreapta și jumătate de roată de moară de apă la stânga, flancată semicircular de două spice de grâu din același metal, ale căror părți inferioare se încrucișează dedesubt în săritoare. În cartierul inferior, pe câmp albastru, o liră de argint, pe ale cărei flancuri broșează în partea de jos, până la jumătate, două ramuri de laur din același metal. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint cu trei turnuri crenelate.

Semnificațiile elementelor

Biserica evocă credința păstrată cu stăruință de localnici, precum și edificiile cultice existente în localitate. Fascia undată de argint simbolizează râul Crișul Alb care străbate orașul. Jumătatea de roată de moară de apă face aluzie la morile de apă de altădată existente pe râul Crișul Alb și pe Canalul Morilor, iar jumătatea de roată industrială se referă la industria

Scurtă prezentare

Orașul Chișineu-Criș de azi cuprinde vechile localități *Kisineu* (*Chișineu*) și *Pădureni*. Este situat pe cursul râului Crișul Alb, în Câmpia Crișului, la 42 km nord nord-est de Municipiul Arad, la 30 km nord-est de Orașul Curtici, la 26 km nord de Orașul Sântana și la 31 km vest nord-vest de Orașul Ineu. Orașul se află pe traseul drumului național rutier DN 79, iar prin drumul național DN 79A este conectat cu punctul de trecere de frontieră Vârșand (la granița cu Ungaria, pe Crișul Alb, în aval), și cu localitățile din județele Arad și Hunedoara aflate în amonte Crișului Alb. Orașul are acces la calea ferată Arad – Oradea și are gară proprie. Administrativ, de Chișineu-Criș aparține și satul Nădab, aflat la 6 km sud de oraș, pe același drum național rutier DN 79 și pe aceeași cale ferată Arad – Oradea. Și satul Nădab are gară la calea ferată.

Istoric

Chișineu-Criș

Prima atestare documentară: *Chișineu-Criș* – în 1202, sub denumirea de *Jeneu*; *Nădab* – în 1334; *Pădureni* – în 1348.

Cele mai vechi urme de locuire umană au fost identificate în urma unor săpături arheologice și au fost datate ca fiind din neolitic. Au fost descoperite bucăți din vase de ceramică lucrate manual, decorate cu ornamente neolitice. Pe malul Crișului Alb au fost găsite cești, vârfuri de lănci și dălți care aparțin *Culturii Criș-Tisa* (5500-1700 î.H.). Din epoca bronzului s-au descoperit unelte și arme, dar și podoabe din aur și argint. Din epoca fierului au fost identificate unelte și arme din metal și un tezaur de monede greco-macedonene din secolul al III-lea î.H. Din secolul al II-lea î.H. sunt descoperite 263 de monede dacice și macedonene și bucăți de ceramică cenușie lucrată la roată. După cucerirea romană zona a rămas în teritoriul dacilor liberi. Descoperirile arheologice atestă continuitatea formelor de organizare specifice dacilor, dar și o puternică influență a romanilor. Astfel, pe lângă obiectele specifice dacilor, în unele gospodării au fost găsite și opaițe romane.

Toponimia, cronicile și descoperirile arheologice dovedesc că această zonă a aparținut în secolul al IX-lea și al X-lea unor formațiuni politice

prestatale conduse de voievozii Menumorut și Ahtum. Încă din această perioadă s-a dezvoltat transportul cu plutele pe Criș, voievodul Ahtum fiind cel care a impus vămuirea transporturilor pe apă și uscat.

Localitatea Chișineu a fost menționată în mai multe documente din secolul al XIV-lea. În dijmele papale din 1332-1337 sunt amintiți preoții *Abraham* și *Micloș*. În 1348 este amintită în documente și localitatea *Pădureni*. În 1241 a avut loc invazia tătarilor, fapt ce a afectat și această zonă. Conform celor amintite de călugărul Rogerius în *Cântecul de jale*, este menționată o cetate la Nădab și un cneaz din Adea care avea sub protecția sa și localitățile care formează orașul actual. În jurul fortificației de la Nădab au fost ridicate șanțuri. Aici și-a găsit un timp adăpost și călugărul Rogerius. Aici a avut loc și o confruntare între tătari și băștinași, fapt dovedit atât de cele scrise de Rogerius, cât și de descoperirea a numeroase schelete cu craniul găurit de lovituri.

În Evul Mediu cetatea Nădab a avut un rol important. În 1558 a fost arsă de turci, dar în anii care au urmat s-a refăcut, în 1569 fiind în posesia episcopului romano-catolic din Oradea. Zona s-a dezvoltat după instaurarea stăpânirii habsburgice. Într-un document din 1713 era menționat Nădabul ca *târg*. În 1727 localitățile Chișineu, Pădureni și Nădab făceau parte din domeniul ducelui de Modena, fiind în cea mai mare parte locuite de români de rit ortodox – iobagi *cu dreptul de liberă migrațiune*. Conform conscripțiilor realizate de autoritățile de la Viena, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea localitatea aparține de districtul Zărandului. Răscoala lui Pero Seghedinaț din 1734 a afectat și zona actualului oraș Chișineu-Criș. După arestarea lui Pero armata s-a retras spre Criș, unde li s-au alăturat alți țărani nemulțumiți. Armata răsculaților s-a refăcut și era organizată în 13-14 batalioane, dar a fost slab înarmată, fapt ce a făcut ca răsculații să fie înfrânți de armata imperială la Pădureni, în 9 mai. Au murit 700 de răsculați, iar 169 au fost luați prizonieri. În timpul luptei localitatea Pădureni a fost jefuită și arsă. În 1773, cu ocazia vizitei viitorului împărat Iosif al II-lea, numeroși țărani din Chișineu-Criș și Nădab au înaintat împăratului jalbe în care prezentau situația dificilă în care trăiau.

Răscoala din 1784-1785 a țăranilor conduși de Horea a avut un puternic impact și în zona Chișineu-Criș. Evenimentele din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea au dus la dezvoltarea conștiinței naționale și la susținerea activității desfășurate la

începutul secolului al XIX-lea de Moise Nicoară, care în 9 iulie 1816 a trimis de la Chișineu-Criș împăratului un memoriu în care cerea numirea la Arad a unui episcop din rândul românilor. Evenimentele din 1848-1849 au afectat și această zonă.

În primăvara anului 1849 au avut loc unele mișcări cu caracter social și național. Între 29 martie și 18 aprilie 1849 au avut loc mai multe adunări ale locuitorilor în care au cerut desființarea robotei și introducerea limbii române în administrație și în școală. Instaurarea regimului dualist a dus la declanșarea unor măsuri pentru apărarea identității naționale. În acest context, viața politică s-a dezvoltat și în mediul rural. Cu ocazia alegerilor din 1869, Miron Romanul a fost ales ca deputat al cercului Chișineu-Criș. Mircea V. Stănescu se adresa locuitorilor în 1870 și vorbea de egalitate pentru toate națiunile din imperiu. În anii care au urmat, activitatea politică a luat proporții. La Conferința Națională a Partidului Național Român au participat și Alexie Popovici și Mircea V. Stănescu, ca reprezentanți ai cercului electoral Chișineu-Criș. Un rol important în mișcarea memorandistă l-a avut Mihai Veliciu care, alături de ceilalți frunțași ardeleni, a fost condamnat și întemnițat la Seghedin, unde s-a și îmbolnăvit. În 1905 Mihai Veliciu era printre cei care susțineau candidatura lui Ioan Russu-Șirianu, avocatul fiind implicat în organizarea unei adunări populare în Chișineu-Criș. În 1910 Octavian Goga era candidat din partea cercului electoral Chișineu-Criș.

În 1914 a izbucnit Primul Război Mondial, fapt ce a dus la o mobilizare masivă a românilor. În aceste condiții, numeroși locuitori din Chișineu-Criș au ajuns pe frontul din Galiția sau pe cel din Italia, unii au ajuns prizonieri în Rusia și Italia și s-au înscris în legiunile de voluntari, în timp ce alții s-au implicat în evenimentele din Rusia anului 1917. Ca urmare a terminării războiului, în noiembrie 1918 s-au înființat în localitate Consiliul Național Român Local și Garda Națională, cu scopul de a menține ordinea. În 24 noiembrie a avut loc o adunare la care au participat peste 3.000 de locuitori, care au ales delegația care a participat la Alba Iulia. Cei cinci delegați oficiali au fost *Iustin Marșieu*, *Gheorghe Popovici*, *Adrian Popescu*, *Dimitrie Muscan* și *Ignatie Bogdan*. Pe lângă aceștia a mai participat și *protopopul Dimitrie Barbu*.

După trasarea granițelor, măsurile luate de politicienii români de la București au dus la o reorganizare a localității. Majoritatea populației

era formată din proprietari mici și mijlocii care practicau agricultura. În perioada interbelică agricultura a cunoscut o perioadă de dezvoltare prin consolidarea proprietății mici și mijlocii. În anii interbelici zona a cunoscut o perioadă de dezvoltare culturală. În oraș a existat *corporația meseriașilor*, care a reușit să ridice prin forțe proprii actuala Casă Orășenească de Cultură, unde de-a lungul timpului s-au organizat numeroase baluri, serate și spectacole. În curte a existat și o popicărie. Ca urmare a dezvoltării culturale, în localitate au funcționat trei coruri: *Armonia*, *Sfântul Gheorghe* și *Lira*, având și sprijinul Bisericii Ortodoxe.

Al Doilea Război Mondial a afectat și localitatea. Mulți tineri au ajuns pe front, atât în est cât și în vest, de unde mulți nu s-au mai întors. Preluarea puterii de comuniști în 1948 a dus la începerea procesului de colectivizare a agriculturii. Între 1949-1957, la Chișineu-Criș s-a practicat *întovărășirea*. Au apărut trei întovărășiri: *1 Mai*, *Ecaterina Varga* și *Eliberarea Patriei*. În același timp au fost impuse și cotele obligatorii. Din 1958 colectivizarea s-a făcut prin teroare și s-a încheiat în 1962. După 1990 pământul a fost retrocedat vechilor proprietari și s-au pus bazele unor asociații agricole prin arendarea de către proprietari a pământului retrocedat. 3.100 de cetățeni au fost împrăștiți cu o suprafață de 6.098 ha.

Nădab

Localitatea apare atestată ca sat în 1334, 1355, 1360. Biserica catolică din Nădab este menționată în 1400 (*ecclesia Sancti Michaelis de Nadab*). Așezarea este pomenită în mai multe rânduri în veacul al XV-lea – în anii 1410 și 1412. În 1414 satul Nădab făcea parte din domeniul familiei nobiliare *Dóczy*, fiind consemnat ca atare în anii 1473, 1474, 1475, 1483, 1494 și 1519. *Blasius de Nadab* era student la Universitatea din Viena în 1439. În 1505 satul era format din 5 familii de iobagi. În anii 1561-1563 erau în sat 13 sesii iobăgești, stăpânite de familiile nobiliare *Dóczy*, *Horváth* și *Pathócsy*. La mijlocul veacului al XVI-lea satul intră sub administrație otomană, iar în 1732 este integrat domeniului ducelui de Modena. Ulterior, a intrat în stăpânirea Erariului austriac, care a vândut domeniul în 1820 arhiducelui Iosif de Habsburg.

Pădureni

Satul Pădureni este menționat documentar în anii 1348, 1378 și 1394. În 1422 așezarea era stăpânită de familia nobiliară Maróthy. În 1466 și 1577 este consemnat ca aparținând domeniului Solymossy, având și o moară pe râul Criș. În ultimele decenii ale secolului al XV-lea a făcut parte din proprietățile familiei nobiliare Dóczy (1479, 1483, 1487). La mijlocul veacului al XVI-lea intră sub administrația otomană. În 1590, în Pădureni rezida o garnizoană militară otomană. În 1732 era stăpânit de ducele de Modena. În 1821 localitatea era în posesia arhiducelui Iosif de Habsburg.

Monumente istorice

Bustul lui Mihai Veliciu, inaugurat în perioada interbelică de Ioan Suciu.

Obeliscul eroilor maghiari morți în Primul Război Mondial, pe care sunt trecute numele celor 70 de maghiari morți pe front, a fost ridicat de Parohia Reformată în 1927.

Monumentul eroilor grăniceri, ridicat în 1946 în fața clădirii fostei companii de grăniceri, pe care sunt înscrise numele celor 14 grăniceri morți în Al Doilea Război Mondial.

Monumentul eroilor români din cimitirul orașului.

Obeliscul eroilor sovietici, amplasat în parc.

În localitatea Nădab a fost ridicată în 1920 o *cruce memorială* în cinstea eroilor din Primul Război Mondial.

Evoluția demografică

Chișineu-Criș

Unele date demografice apar în conscripțiile din secolul al XVIII-lea. În conscripția urbarială din 1771-1772 se arată că în Chișineu-Criș erau 169 de familii de jeleri, iar în Pădureni 144. Date mai numeroase avem din secolul al XIX-lea. După recensământul din 1857 erau 1.774 locuitori în Chișineu-Criș și 1.691 în Pădureni. Potrivit recensământului din 1880, erau 1.870 locuitori în Chișineu-Criș și 1.810 în Pădureni. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea asistăm la o creștere demografică, fapt ce a făcut ca în

1890 numărul locuitorilor din Chișineu-Criș să ajungă la 2.250, iar al celor din Pădureni la 2.203. Creșterea a continuat până la izbucnirea războiului. În 1910 erau 2.821 de locuitori în Chișineu-Criș și 2.390 în Pădureni. În 1965 trăiau în Chișineu-Criș 7.899 de locuitori, în 1970 erau 9.273, 9.181 în 1975, 9.616 în 1980 și 9.666 în 1983. În 1992 erau 9.021 de locuitori. În anii care au urmat se poate constata o scădere a numărului locuitorilor, ca în majoritatea localităților, în 2002 ajungându-se la 8.349 de locuitori, aici fiind incluși și cei din satul Nădab. Dintre aceștia, 5.985 erau români, 2.020 maghiari și 265 țigani. În anul 2015, în oraș și în satul aparținător Nădab erau 9.300 de locuitori.

Nădab

1567 – 15 familii de iobagi; 1579 – 27; 1715 – 19; 1720 – 32; 1742 – 44; 1746 – 129; 1771-1786 – 145; 1828 – 268; 1851 – 1.754 de locuitori; 1857 – 1.575; 1869 – 2.187; 1880 – 1.930; 1890 – 2.105; 1900 – 2.506; 1910 – 2.632; 1922 – 2.054.

Pădureni

1567 – 11 familii de iobagi; 1579 – 13; 1715 – 31; 1720 – 29; 1742 – 28; 1746 – 77; 1771-1786 – 144; 1828 – 237; 1851 – 1.772 de locuitori; 1857 – 1.691; 1869 – 1.862; 1880 – 1.810; 1890 – 2.203; 1900 – 2.119; 1910 – 2.390; 1922 – 2.298.

Biserica

Urme de viață creștină în zonă sunt încă din a doua jumătate a mileniului I. Locuitorii din cele mai vechi timpuri erau creștini – în dijele papale apare menționat în secolul XIV-lea preotul *Nicolae*. De existența unor biserici se poate vorbi doar de la începutul secolului al XVIII-lea.

Biserica Ortodoxă

În anul 1700 era în localitatea Pădureni o biserică ortodoxă de lemn. Documentele arată că la mijlocul secolului al XVIII-lea această parohie era bine organizată și era condusă de preotul *Mihai Cuc*. Bisericii de lemn îi

aparținea și o școală confesională, și o locuință. La sfârșitul secolului al XVIII-lea biserica era deteriorată, fapt ce a dus la ridicarea unei noi biserici, de zid, cu hramul *Sf. Mucenic Gheorghe*. Potrivit documentelor, în 1739 era în localitatea Chișineu-Criș o biserică din lemn cu hramul *Sfinții Apostoli Petru și Pavel*. În 1774 biserica era deteriorată și se făceau eforturi pentru ridicarea unei biserici noi. În 1775 au început lucrările. Din 1767 Chișineu era sediul unui protopopiat.

În Nădab este atestată o biserică veche de lemn la mijlocul secolului al XVIII-lea, cu hramul *Adormirea Maicii Domnului*. În 1772 erau făcute demersurile pentru ridicarea unei noi biserici, din piatră, pentru că cea veche era ruinată. În 1774 au început lucrările de ridicare a noii bisericii, lucrări care au fost terminate în 1777.

Biserica din Chișineu a avut un rol important în timpul evenimentelor din 1848-1849, aici ținându-se sinodul bisericesc. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea bisericile au fost renovate. La Pădureni lucrările au avut loc în 1879, iar biserica din Chișineu a fost renovată în 1909. La începutul secolului al XX-lea unii dintre ortodocși au trecut la alte confesiuni, la bapțiști spre exemplu. În 1901 a apărut o comunitate baptistă în Chișineu-Criș și Nădab. După terminarea Primului Război Mondial au mai apărut alte culte noi, ca penticostalii și adventiștii. În perioada interbelică numărul penticostalilor a ajuns până la 30, dar nu au reușit să își ridice o biserică proprie.

Biserica Catolică

Clădirea bisericii există din 1777 și are hramul *Sfântul Arhanghel Mihail*. Parohia a fost înființată în 1807. Biserica a fost afectată de Al Doilea Război Mondial, turnul fiind distrus. În anii comunismului casa parohială a fost transformată în internat. După 1990 a fost retrocedată bisericii. Din rândul comunității catolice s-au ridicat doi episcopi: *Radian Farkaș* și *Albert Boroș*. În prezent are mai multe filiale în localitățile Adea, Cintei, Iermata, Pilu, Sinteia Mare, Zerind, Vărșand.

Biserica reformată

În secolul al XVI-lea, în zona localității Pădureni s-au răspândit ideile reformate. În 1702 a fost organizată în Pădureni o parohie reformată. În

1735 biserica reformată a fost jefuită de sârbi. Numărul credincioșilor a crescut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fapt ce adus la realizarea unor lucrări de mărire a bisericii în 1873. În 1897 a fost montată o nouă orgă. Primul Război Mondial a afectat și comunitatea reformată. În cinstea celor morți pe front a fost ridicat un monument în curtea bisericii. În perioada interbelică comunitatea reformată a progresat și s-a dezvoltat, fapt ce va impune ridicarea unei noi biserici. Demolarea vechii biserici și ridicarea celei noi a durat 9 luni și s-a finalizat în 1939. Biserica a fost renovată în 1992. În 2012 a fost inaugurată o clădire multifuncțională pentru credincioșii din oraș.

Biserica Baptistă Emanuel

Primii credincioși bapțiști au apărut în 1896. Până în 1905 s-a ajuns la 50 de credincioși. În perioada interbelică au existat o comunitate și o biserică. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial biserica a fost închisă și a devenit depozit de armament. După terminarea războiului biserica s-a reorganizat în 1946, fiind formată o orchestră condusă de dirijorul Kiss Iosif. În 1963 s-a înființat un cor, iar în 1983 fanfara compusă din 24 de membri. În această perioadă numărul credincioșilor a crescut, ajungându-se la peste 140 de persoane. În 1999 corul mixt al bisericii a fost invitat în Anglia.

Biserica Penticostală Filadelfia

Un rol important în dezvoltarea acestei comunități a revenit lui *Gheorghe Bradin*, care în 1924 era la Nădab, unde a fost și arestat. În 1992 erau 62 de credincioși. În anii care au urmat numărul lor a crescut și au pus bazele unei biserici, *Filadelfia*, în 2001.

Biserica Greco-Catolică

Piatra de temelie a fost pusă în 2 mai 2010, de Preasfinția Sa Episcopul Alexandru Mesian de la Lugoj. Biserica este ridicată pe terenul donat de primărie, fiind copia unei biserici din Giula. A fost ridicată pentru cei veniți din Maramureș, care sunt greco-catolici, și s-au așezat la Chișineu și în satele din jur.

Învățământul

În Chișineu-Criș, prima școală românească este atestată documentar în 1774, ca urmare a măsurilor de modernizare luate de autoritățile de la Viena. Ca urmare a apariției unor învățători calificați, absolvenți ai Preparandiei arădene, în secolul al XIX-lea se poate constata o creștere a numărului elevilor care frecventau școala. În anul școlar 1841-1842 cele trei clase primare erau frecventate de 32 de elevi. În anul școlar 1844-1845 numărul celor care frecventau școala a ajuns la 50, din care 5 erau fete. În conscripția școlară din anul 1864 se arată că erau 157 de elevi apti a frecventa școala, din care 83 au și frecventat-o. În același document se mai arată că era o școală și în Nădab, unde era învățător Ioan Oprea, care avea în cele trei clase 41 de elevi din cei 56 obligați a frecventa școala. Ca urmare a creșterii numărului școlarilor care frecventau școala în Chișineu-Criș, la sfârșitul secolului al XIX-lea numărul învățătorilor a ajuns la trei, în timp ce alți învățători activau la Nădab și Pădureni. După unire școala s-a reorganizat. În anul școlar 1920-1921 școala avea 200 de elevi. În anii care au urmat a fost transformată în școală de stat și a cunoscut o perioadă de progres. În anii regimului comunist au funcționat trei grădinițe, o școală generală, un liceu care și-a început activitatea în 1957, o școală profesională și un club a copiilor. După 1990 liceul s-a transformat în *Liceul Teoretic Mihai Veliciu*, iar școala profesională în grup școlar agricol cu profil tehnic, iar azi funcționează ca liceu tehnologic.

Școala românească din satul Nădab s-a înființat în anul 1778, în anul școlar 1823/1824 fiind frecventată de 28 de elevi.

Personalități

Localitatea a dat o serie de personalități care au activat în diferite domenii și care au contribuit la dezvoltarea culturii și științei.

Mihai Veliciu, născut pe 26 mai 1846 într-o familie de țărani, a urmat cursurile școlii primare, apoi a plecat la școala gimnazială de la Beiuș și a urmat cursurile facultății de drept din Oradea. În 1873 s-a întors în localitatea natală Șepreuş, unde a activat ca notar comunal. În 1876 a fost remarcat de avocatul Mircea V. Stănescu. În martie 1879 a susținut examenul de avocat la Budapesta, examen pe care l-a promovat, deschizându-și apoi și cabinet de

avocat la Chișineu. În calitate de avocat a apărat cauza românilor, pierzând puține procese. S-a implicat în diferite activități, fiind cel care a susținut apariția unor bănci ca *Someșana* din Dej, *Luceafărul* din Vârșeț sau *Victoria* din Arad. A avut strânse legături cu cele mai importante personalități ale epocii, ca Roman Ciorogariu, Alexandru Vaida-Voevod, Vasile Mangra, Ioan Mețianu sau Valeriu Braniște. A făcut parte din grupul care a redactat Memorandumul. Pentru implicarea sa în activitatea memorandiștilor a fost condamnat la 2 ani de închisoare. Prin aceasta Mihai Veliciu și-a câștigat un prestigiu moral în zona Aradului, devenind un important simbol al neamului. La începutul secolului al XX-lea era o importantă personalitate a vieții politice a românilor din monarhie. A susținut neoactivismul și a contribuit la transformarea Aradului în cel mai important centru politic al românilor din monarhie. A trăit necazurile Marelui Război, dar și bucuria realizării României Mari și, după cum mărturisea unul din fiii săi, „... a avut fericirea să vadă cu ochii idealul vieții sale, eliberarea națională a românilor din fosta Ungarie și unirea cu România”. A murit la Chișineu-Criș, în 1921.

Olosz Lajos, născut în 1888, a fost un importat avocat și poet maghiar. A scris mai multe volume de poezii, dintre care amintim *Chip de gladiator*, publicat în 1923, sau *Cântece de lebedă*, publicat în 1932.

Albert Boroș, născut în 1908 în Pădureni, s-a remarcat ca un important teolog catolic. A absolvit Universitatea Pontificală Gregoriană din Roma și a obținut și titlul de doctor în filosofie și teologie. A fost hirotonit ca preot în 30 octombrie 1932. A activat la Timișoara ca preot și profesor, predând ore de filosofie și dogmatică. În 1946 a fost numit rector al Institutului Teologic Romano-Catolic din Timișoara, iar în 12 decembrie 1948 a fost hirotonit ca episcop, fiind numit episcop și arhiepiscop titular de Rasia. A activat până în 2003, când a trecut în neființă.

Ilie Măduță, profesor de limba română la Liceul Mihai Veliciu, s-a remarcat ca un important scriitor. A ajuns Membru al Uniunii Scriitorilor din România, a scris mai multe volume, dintre care amintim *Corabia autohtonă*, publicat în 1969, *Mășți de argint*, în 1973, sau volumul autobiografic *Orarul păstrăvului și al mierlei*.

Aurel Ardelean (1939-2018), s-a remarcat ca un important profesor universitar, autor a numeroase cărți de specialitate premiate în țară și în străinătate, cetățean de onoare al orașului Chișineu-Criș. Doctor în biologie din 1980, conducător de doctorate în biologie, membru titular al Academiei

Române de Științe Medicale, rector fondator și președinte al Universității de Vest Vasile Goldiș din Arad (rector între 1993-2012, președinte între 2012-2018), vicepreședinte al Federației Europene a Școlilor, președinte al Asociației Universităților Particulare din România, președinte al Fundației pentru Medicină Celulară și Moleculară din România, toate încununează o carieră strălucită dedicată învățământului. A fost distins de Academia Română cu trei premii: 1981 – Premiul Emanoil Teodorescu pentru lucrarea *Flora și vegetația Munților Zărand*, 2009 – Premiul Emil Racoviță pentru lucrarea *Biochimie* (realizată în colaborare cu Alfa Xenia Lupea), 2009 – Premiul Petre S. Aurelian pentru lucrarea *Aspecte metodologice în cercetarea științifică* (coautor Aurel Pisoschi. Patru universități i-au decernat titlul de *Doctor Honoris Causa*: Universitatea Liberty din Sacramento, California, SUA (1999), Universitatea de Științe Agricole și Medicină Veterinară a Banatului din Timișoara (2007), Universitatea Transcarpatia din Ujgorod, Ucraina (2009), Universitatea Danubius din Galați (2009). Meritele sale au fost recunoscute de președinția României, fiind distins cu *Ordinul Național Serviciul Credincios în grad de Cavaler*. Este autor sau coautor la 84 de cărți, tratate și monografii, 79 de cursuri, manuale universitare și școlare, 42 de articole indexate în baza de date internaționale, Web of Knowledge, Web of Science (ISI Thompson Reuters), 82 de lucrări publicate în reviste CNCISIS B+ (indexate în baze de date internaționale), 34 de comunicări la congrese internaționale, 203 comunicări la conferințe științifice naționale. A fost implicat ca director sau responsabil în 15 proiecte și granturi internaționale și în 16 naționale. A deținut două brevete de invenții. A fost senator al României pentru Județul Arad în legislatura 2004-2008, pe listele Partidului România Mare. A fost consilier județean ales pe listele Partidului Național Liberal în două legislaturi: 2012-2016, și 2016-2020.

Ioan Marcea, șef de promoție al liceului din localitatea natală. S-a remarcat ca un important medic, atât în țară cât și în străinătate, ajungând director al clinicii de Psihiatrie din Zulpich. La începutul anilor 1990 și-a adus contribuția la modernizarea sistemului medical românesc prin implicarea în elaborarea unei legislații medicale moderne și dotarea Spitalului Sf. Gheorghe din localitatea natală cu aparatură medicală performantă.

Traian Vasile Chirilă, născut în 1948 în Chișineu-Criș, fiu de avocat, s-a remarcat ca un important chimist, fiind cel care a inventat corneea artificială, un proiect la care a muncit un deceniu și de care beneficiază 300 de milioane de oameni, devenind *românul care redă lumina ochilor*.

Aurel Viorel Șerban, născut în 1954 în Chișineu-Criș, este una dintre cele mai importante personalități care s-au născut și au activat în zonă. A urmat cursurile Universității Politehnice din Timișoara, unde a obținut și titlul de doctor. A studiat și a predat atât în țară cât și în străinătate, fiind autorul a peste 100 de articole publicate în țară și în străinătate. Are 4 invenții și inovații brevetate. Datorită meritelor sale a fost ales rector al Politehnicii din Timișoara.

Economie

Din cele mai vechi timpuri s-au practicat agricultura și creșterea animalelor. Odată cu dezvoltarea meșteșugurilor s-a practicat și comerțul. Din cele mai vechi timpuri s-a practicat comerțul pe Crișul Alb, fapt ce a dus la dezvoltarea localității Chișineu-Criș. În Evul Mediu localitatea a fost în posesia mai multor nobili de origine maghiară sau română. Moara din Nădab funcționa în 1520. La Chișineu-Criș s-a înființat în anul 1819 o breaslă mixtă, cuprinzându-i și pe meșterii angajați pe marele domeniu al arhiducelui Iosif. În această breaslă intrau lăcătuși, tâmplari, fierari, zugravi, dulgheri, geamgii, zidari, dogari, croitori maghiari și germani, cojocari, pălărieri, turtari, compactori, tăbăcari albi, tăbăcari maghiari, frânghieri, curelari, țesători, olari și pieptănari.

Breasla morarilor din acest târg a luat ființă în 1843 și includea și pe morarii din împrejurimi, în special cei aflați de-a lungul râului Crișului Alb și al Canalului Morilor.

După instaurarea stăpânirii habsburgice au fost luate o serie de măsuri de modernizare. În prima jumătate a secolului XVIII-lea localitatea a făcut parte din domeniul ducelui de Modena, apoi din domeniul arhiducelui Iosif de Habsburg, fapt ce va grăbi procesul de modernizare. La solicitarea arhiducelui s-a trecut la creșterea oilor de rasă și s-a pus în funcție în 1837 prima mașină cu aburi din Transilvania, care producea spirt. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea o mare parte a terenului era arendat. Ca urmare a modernizării și a dezvoltării agriculturii, în zonă s-a dezvoltat morăritul. În Chișineu-Criș și în Pădureni funcționau mori de apă încă din secolul al XVIII-lea. În 1833 au început lucrările de realizare a Canalului Morilor, fapt ce a dus la dezvoltarea economică a zonei, o importantă moară fiind ridicată la Nădab. Este perioada în care s-au dezvoltat și meșteșugurile, ceea ce a dus la organizarea breslelor. O primă breaslă a apărut la Chișineu

în 1819, iar în 1843 a apărut și breasla morarilor. În timpul Primului Război Mondial agricultura a avut mult de suferit, pentru că cea mai mare parte a populației active a ajuns pe front. După război au fost luate o serie de măsuri prin care s-a încurajat dezvoltarea agriculturii și a economiei. Este perioada în care s-a dezvoltat proprietatea mică și mijlocie, dar și industria morăritului. Un rol important l-a avut moara de la Nădab, care în 1926 se prezenta ca o *colonie industrială*, fiind așezată pe drumul dintre Arad și Oradea. Pe lângă clădirea morii mai erau și alte clădiri, care erau folosite în scop economic sau erau locuințe ale morarilor. Moara era bine dotată tehnic, cu o turbină hidraulică și un motor diesel, având o capacitate de măcinare de 1,5 vagoane de cereale zilnic. Aceste transformări au fost oprite de izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial și apoi de instaurarea comunismului, care a impus colectivizarea.

Ca urmare a colectivizării, în Chișineu-Criș au apărut trei Cooperative Agricole de Producție și o Întreprindere Agricolă de Stat, cu 11 ferme agricole care dețineau 11.000 de hectare. În anii care au urmat au mai fost organizate *Cooperativa Unirea Meseriașilor*, *Centrul de Legume și Fructe*, o *Stațiune de Mecanizare a Agriculturii*, *Cooperativa de Consum*, *Întreprinderea Strungul*, toate totalizând peste 2.000 de angajați.

IAS și CAP din Chișineu-Criș exploatau o suprafață agricolă de 9.756 de hectare.

Sectoarele industriale reprezentative pentru orașul Chișineu-Criș în ultimii ani ai regimului comunist erau industria construcțiilor de mașini (domeniu în care funcționa din 1977 secția de subansamble a Întreprinderii de Strunguri din Arad), și industria alimentară (secția de industrializare a laptelui și fabrica de pâine).

După revoluție au apărut în zonă o serie de investitori, fapt ce a dus la crearea a peste 5.000 de locuri de muncă. Aici sunt produse utilajele agricole *Maschio-Gaspardo*, cele mai multe dintre ele fiind destinate exportului. Din 2001 funcționează în Nădab firma *Alkoa Fujikura*, care produce cablaje electrice destinate exportului. Din anul 2013 și-a început activitatea și firma *Kronberg-Schubert*. Pe platforma industrială de la Nădab mai funcționează azi firmele *Gulapack*, *Senini* și *Continental*, iar în orașul Chișineu-Criș firmele *Ekr* și *Sapa*.

Cele mai reprezentative fabrici sunt: *Maschio-Gaspardo*, care produce utilaje agricole, fiind și centru de export pentru întreaga lume, având în

prezent peste 250 de angajați; *Kromberg & Schubert Romania Na* – funcționând la Nădab din anul 2001, cu peste 2.500 de angajați, produce cablaje electrice pentru autoturisme și exportă în UE; *Europlastic* (din 2002, cu 110 muncitori), este specializată în injecție de mase plastice (tălpi pentru încălțăminte sport și accesorii); *Nexans*, cu 60 de angajați – produce cabluri pentru telefonie; *Alkoa Europa* (din 2004, cu 115 angajați), este specializată în profile de aluminiu; *Thermopol* este specializată în materiale de izolații cabluri; *Atelmec* (profil metal), cu peste 100 de angajați, cu export în U. E.; *SC Titus SRL* – cu peste 100 de angajați, produce componente electronice; ș. a.

În Chișineu-Criș există un Centru de Sănătate cu 40 de paturi, cabinete medicale private, cabinete ale medicilor de familie, precum și spitalul privat Sf. Gheorghe – cu 85 de paturi și cu dotări excepționale, inclusiv bloc de operații ultramodern.

Tradiții și obiceiuri

Au existat numeroase tradiții, obiceiuri și superstiții, dar acestea s-au pierdut datorită modernizării societății. Azi mai pot fi întâlnite unele tradiții legate de sărbătorile cele mai importante. De *Paști* se leagă unele obiceiuri precum vopsitul ouălor cu coji de ceapă și ornarea lor cu diferite frunze. Alte obiceiuri care au supraviețuit modernizării sunt legate de sărbătorile de iarnă.

Turism

Descoperirile arheologice au scos la lumină urme de locuire aparținătoare unor perioade istorice datate cu mult înaintea anilor 1202-1203 – anii atestării documentare a orașului. Cele mai importante descoperiri arheologice care susțin continuitatea locuirii în acest areal au scos la iveală, în mai multe locuri din vatra actuală a orașului, obiecte cu o vechime mai mare de 2.500 de ani. De importanță majoră sunt considerate siturile arheologice în care s-au pus în evidență două așezări datate ca fiind aparținătoare perioadelor cuprinse între secolele III-V și X-XI.

Cel mai atractiv element turistic al orașului este râul Crișul Alb, cu malurile sale cuprinse de o explozie a vegetației, paradis al păsărilor, și cu o faună acvatică de excepție. Lacul Chișineu-Criș, situat în apropiere de

localitatea Chișineu-Criș, are o suprafață totală de 175 ha și un volum de apă de 2,6 milioane m³. Este un lac de acumulare aflat în Câmpia Crișurilor, alimentat de Crișul Alb, folosit în scopuri piscicole.

Alte obiective turistice sunt *Biserica Înălțarea Domnului*, *Casa memorandistului Mihai Veliciu*, *Monumentul eroilor grăniceri*.

Bibliografie

Dragoș, Aurel, *Istoricul Canalului Morilor Palatinul Józsefal Crișului Alb din Comitatul Arad*, Arad, Editura Vasile Goldiș University Press, 2011.

Mătiuț, Stela; Gagea, Eugen, *Orașul Chișineu-Criș în memoria timpului*, Arad, Editura Vasile Goldiș University Press, 2006.

Mătiuț, Stela, *De la Crisius la Chișineu-Criș. Contribuții monografice*, Arad, Editura Mirador, 2012.

Petraș, Lucian, *Mihai Veliciu 1846-1821, studii și documente*, Arad, Editura Universității Aurel Vlaicu, f. a.